

עזבו מרבית חבריה את מפלגת העבודה, ועמיר פרץ נותר שריד יחיד מקבוצה זו במפלגה בתקופה שבה נערך מחקרי.

רצח רבין: משבר זהות ומשבר מנהיגות (1995 ואילך)

האירוע המשברי הטראומתי, ואולי המשמעותי ביותר, שחוו חברי מפלגה, ילידי שנות הארבעים והחמישים, בחייהם הפוליטיים היה רצח רבין. כמו שאפרט בסעיף זה, נוכח הפוליטיקה הפרסונלית, שהתעצמה התעצמות ניכרת בתחילת שנות התשעים⁴⁵ ואילך, חשף האובדן של רבין האיש את הבסיס הרעוע, שעליו נשענה המפלגה, הן ברמה המנהיגותית, הן ברמה האידאולוגית והן ברמה האלקטורלית. ברמה המנהיגותית – יצחק רבין לא היה רק מנהיג כריזמטי, אלא גם נציג מובהק של דור כריזמטי, דור הצברים. בהירצחו נותרה המפלגה בבת אחת ללא הכנה מוקדמת ללא ראש. ממלא מקומו ויריבו של רבין משכבר שמעון פרס נראה באותה התקופה פחות כריזמטי ואתרטיבי. אף שהיה בן גילו של רבין, לא היה פרס סמל מובהק של דור הצברים. הוא לא נולד בארץ, לא היה לוחם פלמ"ח לשעבר, והתדמית הציבורית שהודבקה לו בשעתו לא הלמה את תכונותיו של הצבר "הישיר והישר שפיו וליבו שווים", בייחוד לאחר המהלך הפוליטי, שכונה "התרגיל המסריח", בתחילת שנות התשעים.⁴⁶

עם כישלוננו של פרס בבחירות הישירות לראשות הממשלה ב-1996 דבקה בו אף תדמית "הלוזר"⁴⁷, ונראה ש"לאחר 23 שנות מנהיגותם של רבין (1974–1977; 1992–1995) ושל פרס (1977–1992; 1995–1997) נפתחה לראשונה בפני מי שנחשבו אז בני הדור הצעיר ההזדמנות לעמוד בראשות המפלגה" (רהט ושרי-הדר, 1999: 181). הפריימריז הפנים-מפלגתיים ב-1996 לראשות הממשלה מסמנים את נקודת הציון הראשונה בהתמודדותם של בני דור המדינה בבחירות

45 בחירות ישירות לראשות הממשלה, הפריימריז, תפקידה ההולך ומתעצם של התקשורת במערכת הפוליטית הישראלית.

46 "התרגיל המסריח" הוא כינוי לניסיונם של שמעון פרס ושל אנשי מחנהו ב-1990 להקים ממשלת שמאל-יחידים בראשותו במקום ממשלת אחדות לאומית בראשות יצחק שמיר. כינוי זה, כמו גם הכינוי הלא מחמיא "חתרן בלתי נלאה", העניק לפרס רבין, שהיה יריבו הפוליטי, בספרו האוטוביוגרפי פנקס שירות (1979). כינויים אלו הזינו את התדמית הציבורית הבעייתית, שהייתה לשמעון פרס באותה תקופה, שהצטייר אז נציגה של הפוליטיקה הבזויה, התכנית והמניפולטיבית, שעניינה כוח, והיא לא שקופה, לא ישירה ולא ישרה.

47 ראו על שמעון פרס בוויקיפדיה: http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A9%D7%9E%D7%A2%D7%95%D7%9F_%D7%A4%D7%A8%D7%A1 (נדלה ב-11/2019).

על ראשות המפלגה. כל המתמודדים בפריימריס 1996: יוסי ביילין, שלמה בן עמי, אפרים סנה ואהוד ברק, השתייכו, לפי רהט ושר-הדר (1999), לאותו הדור. כאשר בין המתמודד המבוגר ביותר ברק (אז בן 55) לבין המתמודד הצעיר ביותר ביילין (אז בן 49) הבדילו שש שנים בלבד (שם: 188).⁴⁸ אם כן, הגיע זמנם של בני דור המדינה במפלגה, אולם עד מהרה התברר שאלו היו הרבה פחות אטרקטיביים מקודמיהם. הפיצול החברתי, שכאמור, אפיין את בני דור המדינה (שפירא, 2001), בא לידי ביטוי גם בפיצול פנים-מפלגתי. התגובות הניציות והיוניות לכיבושי '67 שיקפו את התהוותה של ציונות הרבה יותר מהוססת, פחות תמימה ובטוחה בעצמה. כמו כן, לביקורת העצמית, הפנים-מפלגתית, שהטיחו בני דור זה בינם לבין עצמם, הצטרפה כעת גם ביקורת תקשורתית, שהחריפה את הבעייתיות הטמונה בתדמיתם של פוליטיקאים בני דור זה. הביקורת התקשורתית המחריפה וגוברת כלפי דור המדינה הייתה בין השאר פועל יוצא של השינויים שתוארו לעיל, כי חלו בזירה הפוליטית שינויים במעמדן ובתפקודן של המפלגות, התגברות הסלידה מן הפוליטיקה ותופעת הפרסונליזציה של הפוליטיקה, שהוזכרה לעיל (ראו Rahat & Kenig, 2018; Yishai, 2012). שינויים אלו לא רק הקשו על הפוליטיקאים להוביל שינוי אידאולוגי כלשהו, אלא אף שינו את סוג המנהיגות הפוליטית, שקידמו המפלגות.

בהשראת ובר (1979) נראה לי שאפשר לדבר על מעבר ממנהיגות כריזמטית למנהיגות של כוכבים. הכריזמה, על פי ובר (1979), היא מעין מתת, קסם אישי, קרי או שנולדים עם זה או שלא, ואילו כוכב אפשר להיעשות. הכוכב הוא פרי יצירתם של תדמיתנים, סקרי דעת קהל ואנשי תקשורת. על כן, המנהיג הכריזמטי סוחף אחריו את קהל חסידיו, מוביל ומנהיג את דעת הקהל, ואילו הכוכב מונהג על ידי דעת הקהל וצורכי המדיה, ולא מעט בשל כך הוא עולה מהר ונופל מהר. כמו כן, אף שהמודעות הפוליטית התרחבה, נחלשה הפוליטיקה הממוסדת, המפלגתית. בהקשר הישראלי המקומי, היחלשות זו הייתה חדה ומהירה, ואפשר לומר שישיראל, שהוגדרה לפנים מדינת המפלגות (אצקין בנוברגר, 1997), נהפכה למדינה שבה מעורבותם הפוליטית של האזרחים הולכת ופוחתת, וכוחן של מפלגות מצרפיות וגדולות יורד (אריאן אטמור והדר, 2006; קניג וטוטנאור, 2017).

48 יותר מכך, לטענת רהט ושר-הדר, האפיון הדורי של פריימריז 1996 "מסמל פציצה על בני דור שלם במפלגת העבודה, שאנשיו ברובם נעלמו ממרכז המפה הפוליטית: גד יעקובי, אורה נמיר, מיכה חריש, ישראל קיסר, משה שחל ואחרים" (רהט ושר-הדר, 1999: 188).

נוסף על כך, ספציפית למפלגת העבודה, שניים מאותם חברי "שמינייה" מובילים, "הנסכים" של מפלגת העבודה כיוסי ביילין וחיים רמון, היו שותפים ל"תרגיל המסריח" של שנות ה-90. והמחאה הציבורית "מושחתים נמאסתם", שבאה בעקבותיו, כוונה בין השאר כלפיהם (ראו בן אליעזר, 1999), ותרמה אף היא לחוסר האטרקטיביות שלהם. באווירה ציבורית זו נוצר יתרון יחסי ל"כוכבים" עולים כאהוד ברק, שקיבלו את השם הציבורי שלהם דווקא מחוץ למערכת הפוליטית. מפלגת העבודה לאחר רצח רבין חיפשה אפוא "כוכב" בדמותו. רבין הצבר סימל שילוב של ניגודים: מחוספס כלפי חוץ, רך ורגיש מבפנים, ביטחוניסט והומניסט, השילוב האולטימטיבי בין שלום לביטחון, שהתיימרה המפלגה לבטא במצעה. וכך בפריימריז 1996, בעוד ביילין ייצג את התגובה היונית לכיבוש, שלאחר פגיעי 1996 נראתה הרבה פחות אטרקטיבית מתחילת שנות התשעים, הביא עימו ברק שילוב סמלי של ניגודים כרבין ומסר עמום. מצד אחד עמדו העמדות הניציות שהשמיע והרקע הביטחוני שלו (רהט ושרהדר, 1999), מצד אחר עמדו הבטחותיו להמשיך את דרכו של רבין, שנתנו תקווה להמשך תהליך השלום (גרינברג, 2000).⁴⁹

אולם, שלא כרבין הצבר, ייצג ברק את הארכיטיפ של בן דור המדינה: אינדיבידואליסט, הישגי, שפניו מכוונות החוצה לעולם הגדול ולא למעגל הסגור. דפוס המנהיגות, שייצג ברק, הושפע מאפיונים דוריים אלו, מן הרקע המיליטריסטי שבו צמח ומן הביקוש הציבורי-תקשורתי ל"כוכב". בתור "כוכב עולה" הגיע ברק במסלול ישיר מצמרת המערכת הצבאית אל צמרת הפוליטיקה המדינתית ללא מסלול התקדמות או תקופה של הכשרה פוליטית במסגרת המפלגה או לפחות כחבר כנסת מן השורה. על פי גרינברג, את דפוס מנהיגותו של ברק יש להבין על רקע הנסיבות הסוציו-פוליטיות, שבהן התגבש, והוא מכנה אותו, כאמור, "דפוס מנהיגות ביבי-ברק" (גרינברג, 2007: 270). דפוס זה עקף מפלגות ותהליכי ייצוג פוליטיים באמצעות מנהיגים, "כוכבים", שהצליחו לגייס בוחרים לא מסורתיים על ידי כינונם של מיתוסים חדשים. מיתוסים אלו זיהו "אויב משותף" בהישען על "סדר היום הפוסט-סכסוכי", שהציף בעיות של חברה וכלכלה בישראל (שם).

עם זאת, תדמיתו של ברק כעילוי הישגי ומצליח, שהשתלבה יפה בשעתו עם זיהויו "כחייל המעוטר ביותר בצה"ל" תרמה לאחר מכן להזנת הביקורות כלפיו, ששרטטו אותו בתור פוליטיקאי שפועל לבר, ומחליט "כדיקטטור" על

49 ראו בהקשר זה את האופטימיזם הזהיר שמביע גרינברג במבוא לספר שערך (2000), המוקדש לזכרו של רבין, נוכח זכייתו של ברק (עמ' 16).

דעת עצמו,⁵⁰ ולאחר מכן כאיש עסקים "שעושה לביתו". את רבין הצבר אהבו חברי מפלגת העבודה לאהוב ולזהות בו את עצמם, ואילו הפופולריות של ברק בפריימריז של 1996, ובוודאי לאחריהם (בתקופה שבה עוסק מחקר), נבעה ממניעים אחרים. רהט ושר-הדר (1999), שערכו ניתוח מקרה של פריימריז 1996, מוסרים שלא מעט מתומכיו היוניים של ברק בבחירות אלו, כעוזי ברעם וחברי "שמנייה" לשעבר, "נימקו את הצטרפותם בנימוק פרגמטי, שהיה המסר הכללי של ברק – הוא המועמד בעל הסיכויים הטובים ביותר לנצח בבחירות הכלליות" (שם: 191).⁵¹ אף הסיסמה של ברק בפריימריז של 1996, רק עם ברק ננצח, שיקפה את הרטוריקה הפרגמטיסטית, שהעלתה את ראשון בניו של דור המדינה לצמרת המפלגה והמדינה, ובישרה את המקום המרכזי שעתידי לקבל רטוריקה זו בשיח הדומיננטי במפלגה בתקופה שבה נערך מחקר.

אף סיסמאות בחירות מאוחרות יותר של ברק בפריימריז 2008, שתיארו את ברק "לא סחבק – מנהיג! לא טרנדי – מנהיג! ולא נחמד – מנהיג!", רמזו על תפיסת המנהיגות, שביססו בני דור זה, שלדידם, מנהיג לא צריך לאהוב אותו או להזדהות עימו, אלא מנהיג צריך להעריך, ויותר מכך לסמוך עליו שידע להתמודד עם הקשיים שצפויים לו בהנהגת המפלגה והמדינה. כך או כך, העדר דמות מנהיגותית להזדהות עימה יצר חלל מנהיגותי לאחר רצח רבין. וחוסר האטרקטיביות של בני דור המדינה לא הקלה את משבר המנהיגות, שידעה המפלגה בתקופה זו. הביטוי הפשוט והברור ביותר למשבר זה היה שמפברואר 2001, לאחר פרישת ברק, ועד לנובמבר 2005, בפחות מ-5 שנים, החליפה מפלגת העבודה חמישה יושבי ראש (פרס, בן אליעזר, מצנע, פרס ופרץ), ואף במהלך תקופת המחקר (2006–2009) התחלף יושב ראש המפלגה מעמיר פרץ לאהוד ברק.

המשבר האידאולוגי של מפלגת העבודה החל הרבה לפני רצח רבין, ודור הצברים לא השכיל לחדש את הדיון האידאולוגי בשיח הפנים-מפלגתי. לאחר כעשור רדום של טשטוש אידאולוגי וממשלות אחדות (במהלך שנות השמונים) ב-1992 זכתה מפלגת העבודה בראשות רבין בראשות הממשלה, וקיבלה הזדמנות לשנות את סדר היום הציבורי. ואכן, בראשות רבין, על פי גרינברג (2007), החלה מפלגת העבודה להוביל שינוי הן ברמת השיח הפוליטי הן ברמת האופק המדיני. הסכמי אוסלו, ויותר מכך לחיצת הידיים הסימבולית בין רבין לערפאת,

50 ראו לדוגמה: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3691182,00.html> (נדלה ב-1/11/2019).

51 אף הסיסמה של ברק בפריימריז אלו הייתה "רק עם ברק ננצח" (שם).

אפשרו לשני העמים הן בצד היהודי הן בצד הפלסטיני "לדמיין את השלום" (שם: 11). ואילו השיח הפוליטי, שהיה שגור עד אז, היה שיח מיתולוגי של שמאל וימין, שמיקד את תשומת הלב בשסע הפנים-יהודי, העמיק את האיבה בין תומכי מחנות פסבדו-פוליטיים אלו, טשטש את המשותף ביניהם, וטיפח את האשליה של דמוקרטיה (גרינברג, 2000, 2007). השיח הפוליטי החדש חתר תחת ההבחנה הפנים-יהודית בין שמאל לימין, וטיפח הבחנה אחרת, הבחנה בין מתנגדי השלום לתומכיו. להבדיל ממחנה השמאל האליטיסטי, מחנה תומכי השלום כלל בתוכו ערבים, מזרחים, דתיים ועוד (גרינברג, 2000; אלאור, 1998).

כישלון הסכמי אוסלו, רצח רבין וההתפתחויות הפוליטיות שלאחריו פגעו ביכולת הן של הפלסטינים הן של הישראלים לדמיין שלום, והשלום נהפך לסמל בלתי מושג (גרינברג, 2007). יותר מכך, על פיו, אתגרי "סדר היום הפוסט-סכסוכי" והעובדה שאת הרצח ביצעו יריביו האידאולוגיים של רבין הובילו את ממשיכי דרכו לחזור לשיח המיתולוגי תחת שתי תגובות לרצח. התגובה הראשונה הייתה מסמל הקמפיין בשעתו של "צו פיוס", לפיו היה הרצח ביטוי לקרע שבינינו, קרי עניין פנים-יהודי, שאת יישובו יש להשיג בפיוס (גרינברג, 2000; אלאור, 1998). התגובה השנייה, שבאה לידי ביטוי בקריאות הקהל לאחר ניצחון ברק ב-1999 "רק לא ש"ס", ביטאה את התבצרותו של "שבט השמאל" בזהותו הקולקטיבית האליטיסטית, ואת הפיכתו של רצח רבין לסמל הקיטוב בין המחנות (גרינברג, 2007). אולם, עלייתו של "דפוס מנהיגות ביבי-ברק" סימנה, כאמור, את התחלתו של שיח מיתולוגי חדש, שקיטב את החברה הישראלית באופנים אחרים, אך נותר שיח פנים-יהודי.

סמלי הזהות של השמאל הציוני, קרי מפלגת העבודה-מר"צ, עברו משבר דרמטי. נסדקה האמונה בצבר, יליד הארץ, כגילומו של כור ההיתוך, גרסה משופרת של היהודי החדש, שהסיר מעליו את עול המסורת, התכונות הגלותיות וההבחנות העדתיות. לאחר '67 אף החלה נסדקת האמונה ב"צדקת דרכנו", בנאורות ובהומניזם של השמאל הציוני לאור הכיבוש. סמלי הזהות של המחנה הלאומי על אף השתנותם, אליבא דגרינברג (2007), הלכו והתחזקו עם גלי הפיגועים בסוף שנות התשעים, עם ההצהרה הדרמטית של ברק ש"אין לנו פרטנר", וקיבלו משנה תוקף פרופסיונלי ממערכת הביטחון עם כינונו של מיתוס "חוסר הביטחון" בתחילת שנות האלפיים. זאת ועוד, תהליכי גלובליזציה וליברליזציה כלכלית קידמו את פירוקו של שיח האזרחות הרפובליקני ואת הסולידריות הקולקטיביסטית, שאפיינה אותו בתוך המפלגה ומחוצה לה (פלד ושפיר, 2005). מחנה השלום, טען פייגה, הוא אינדיבידואליסטי וביקורתי ביסודו (פייגה, 2000), ואפיונו זה מסביר את היחלשות הלכידות האידאולוגית

של מחנה זה, את פיצולו הפוליטי ואת המשבר האלקטורלי, שחוותה המפלגה לאחר רצח רבין.

זאת ועוד, המשבר האידאולוגי של מפלגת העבודה נבע גם מתזוזתה ימינה לאחר הסכמי אוסלו (שמיר ואריאן, 2004) ומהטשטוש שנוצר בהבחנות האידאולוגיות בינה לבין הליכוד, שהתעצם עוד יותר נוכח מה שכונה "המפץ הגדול", הקמת קדימה. את קדימה הקימו "זקני השבט" משני המחנות הפוליטיים היריבים לשעבר הימין והשמאל, שלאחר כישלון "דפוס מנהיגות ביבי-ברק" (לשון גרינברג, 2007) נראו בני דור המדינה בתחילת שנות האלפיים הרבה יותר אטרקטיביים בתור מנהיגים פוליטיים (שם). מפלגת קדימה הובילה את התפיסה שההבחנה בין "ימין" ל"שמאל" כבר לא רלוונטית, ואימצה את האני מאמין של מפלגת העבודה (נסיגה חד-צדדית ומדינה אחת לשני עמים), שהבחין בין זו האחרונה לבין מה שגרינברג מכנה "המיתוס" של הליכוד, "ארץ ישראל השלמה"⁵² (שם). אם כן, מגמות שונות אך משלימות אלו הביאו לידי עלייתו של שיח מיתולוגי חדש, שמצד אחד פיצל את המפה הפוליטית לשבטים המלוכדים במחנות יריבים על בסיס שונות זהותית יותר מאידאולוגית, ומצד אחר שיקף מצב של טשטוש רעיוני והעדר אלטרנטיבות אידאולוגיות ברורות.

המשבר האלקטורלי, שחוותה מפלגת העבודה בהנהגת דור המדינה, הוא פועל יוצא של התהליכים שתוארו לעיל בצירוף שינויים בדפוסי ההשתתפות הפוליטית, המאפיינים את הפוליטיקה במאה ה-21. הסדקים הראשונים של האמונה בשלום החלו לתת את אותותיהם בקלפי לאחר רצח רבין ולאחר התגברות פיגועי ההתאבדות לפני בחירות 1996, שבהם ירדה המפלגה מ-44 מנדטים ל-34. מפאת המסר העמום בכל הנוגע להמשך דרכו הפוליטית של רבין והשיח המיתולוגי החדש, שקידם ברק (גרינברג, 2007), אומנם ב-1999 בבחירות האישיות לראשות הממשלה ניצח ברק את נתניהו יריבו, אולם מפלגתו עם רשימה רחבה יותר, שכללה גם את גשר ואת ממד – ישראל אחת, קיבלה רק 26 מושבים ככנסת. לאחר שהצהיר ברק ש"אין לנו פרטנר" ולאחר פריצת אינתיפאדת אל-אקצא (אוקטובר 2000), נראתה האלטרנטיבה האידאולוגית, שהייתה אמורה מפלגת העבודה להציב, פחות ופחות ברורה. עקב משבר קואליציוני כממשלתו ב-2001 התפטר ברק, ושרון זכה ברוב גדול במיוחד (62%) בבחירות המיוחדות לראשות הממשלה.

לפני הבחירות הכלליות ב-2003 ולאחר האכזבה מברק חיפשה המפלגה

52 הצהרת נתניהו בכר-אילן (5/7/2009) שהוא תומך ברעיון של "שתי מדינות לשני עמים" שינתה את תמונת המצב האידאולוגית, שמתוארת לעיל, וטשטשה עוד יותר בהבחנות האידאולוגיות שבין המפלגות.

"כוכב" חדש, שונה מברק ודומה לרביץ. היא מצאה אותו בעמרם מצנע, אלוף במילואים וראש עיריית חיפה לשעבר. אולם, תזוזת דעת הקהל הציבורית ימינה לאחר אינתיפאדת אל-אקצא ואימוץ מיתוס "חוסר הביטחון" (גרינברג, 2007) השליכו גם על השיח הפנים-מפלגתי, ובאווירה זו לא היו העמדות היוניות, שהשמיע מצנע במסע הבחירות שלו, פופולריות.⁵³ באווירה הפוליטית של בחירות 2003 נראה ש"הכמיהה למנהיג חזק... מנהיג כוחני ובוטה... שועל קרבות ותיק היודע את כל השטיקים של המערכת הפוליטית המסואבת" (ליביו וקרמניצר, 2003)⁵⁴ הייתה הדומיננטית, ולכן בבחירות הכלליות קיבלה מפלגת העבודה בראשותו 19 מנדטים בלבד. לאור זאת ולאור סירובו להיכנס לקואליציה בראשות שרון⁵⁵ מצא עצמו מצנע באופוזיציה פנימית חזקה, והדבר הוביל לפרישתו המוקדמת מתפקידו בתור יושב ראש.⁵⁶

נוסף על הנסיבות המקומיות האלה, שהחלישו את כוחה האלקטורלי של מפלגת העבודה, אפשר לומר שאף היחלשותה של הפוליטיקה המפלגתית והמסורתית בכלל לא היטיבה עם מצבה האלקטורלי של המפלגה. אומנם התגברות התנודתיות בדפוס היצבעה השפיעה גם על נאמנותם של מצביעי הליכוד המסורתיים,⁵⁷ אולם ככלל שלא כמו המחנה הלאומי, שהצליח להתאחד סביב מיתוסים לאומיים-מודרניסטיים, התאפיין מחנה השמאל או מחנה השלום,

53 על ירידתו של מצנע בסקרי הבחירות הפנימיות במפלגת העבודה עקב אמירות כמו "ערפאת הוא פרטנר"; "יש להיכנס מיידית למו"מ" ראו לדוגמה עציוני-הלוי, 2007, עמ' 30.

54 ארץ ליביו ויובל קרמניצר "הכמיהה למנהיג חזק" מתוך העין השביעית, גיליון 45, המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2003. ראו <http://www.mitzna.com/Htmls/article.aspx?C2004=12248&BSP=12583> (נדלה ב-1/11/2019).

55 מצנע התבטא נגד ישיבת מפלגת העבודה בקואליציה בניגוד לדעתם של רבים מחברי מפלגתו לפני מינויו ליושב ראש המפלגה ולאחריו. ראו: (ללא שם מחבר), "מצנע: העבודה תהיה אופוזיציה ממלכתית", נענע 10, בחירות, 3/2/2003. <http://elections.nana10.co.il/Article/?ArticleID=54180> (נדלה ב-1/11/2019).

עם זאת, לאחר פרישתו ועם קידומו של אריאל שרון את "תוכנית ההתנתקות" טען מצנע שמפלגת העבודה צריכה להיכנס לקואליציה כדי לסייע לשרון להוציא לפועל מדיניות זו.

56 ראו בהקשר הזה את נימוקיו של מצנע לפרישתו מראשות המפלגה מתוך נאוומו בכנסת (4/5/2003): <http://www.mitzna.com/Htmls/article.aspx?C2004=12716&BSP=12583> (נדלה ב-1/11/2019).

57 למשל, בבחירות 2006 קיבל הליכוד 12 מנדטים בלבד לא מעט במחאה על הגזירות הכלכליות-חברתיות שהנהיג נתניהו בתקופת כהונתו.

כלשון פיגה, באינדיבידואליזם ובביקורתיות המפרקת של הפוסט (פיגה, 2000. ראו גם בעבו, פני וכן פורת, 2011), ונדרמה היה שהוא נאמן פחות. כמו כן, האלקטורט (ציבור הבוחרים) של מפלגת העבודה, מסביר גרינברג, סבל מאז שנות ה-80 מחיסרון דמוגרפי ביחס לימין, שגייס לשורותיו זהויות קולקטיביות, שלהן אחוזי ילודה גבוהים יותר, כגון "דתיים, מזרחים, בני המעמד הנמוך ופריפריאליים" (גרינברג, 2000: 134). אף האדישות הפוליטית והירידה בשיעור ההשתתפות הפוליטית, ממאפייני תקופתנו (אריאן, 2006), פגעו יותר באלקטורט הפוטנציאלי של מפלגת העבודה. כך למשל בספרו הדור השפוף שרטט טאוב את דמותו של הדור הצעיר בתרבות הישראלית, וטען שדווקא אותה יחידה דורית שהזדהתה עם רבין, וחוותה את רצח רבין כ"פגיעה אישית", נטתה למצב את עצמה א-פוליטית (טאוב, 1997: 21). עם זאת, נוכח המשבר האידאולוגי האמור ובד בבד להשפעותיו של הפרגמטיזם הממלכתי פעלו במפלגת העבודה גם הגיונות אחרים, שביקשו חידוש אידאולוגי או חזרה לערכים. הגיונות אלו, עם גיוסם של קהלים חדשים, תרמו בסופו של דבר לניצחוננו של עמיר פרץ על שמעון פרס בפריימריז הפנים-מפלגתיים בנובמבר 2005.

לאור כל האמור לעיל, קשה להגזים בחריגות בחירתו של פרץ ליושב ראש מפלגת העבודה. שלא כמו רובם המכריע של ראשי המפלגה לדורותיה, לא היה פרץ נציג נאמן לאותה זהות קולקטיבית אליטיסטית, שאפיינה את "שבט השמאל", לשון גרינברג (2007). הוא לא היה אשכנזי ואף לא יליד הארץ, הוא לא היה אקדמאי ואף לא בן המעמד הבינוני או קיבוצניק לשעבר, אלא בן עיירת הפיתוח הפריפריאלית שדרות. הוא לא הגיע לפוליטיקה לאחר קריירה צבאית מפוארת, ולא היה "כוכב חדש". פרץ הוא פוליטיקאי, שצמח בפוליטיקה המוניציפלית, ופילס את דרכו לפוליטיקה הארצית דרך מוסדות המפלגה האפרוריים. הוא התמודד על צמרת מפלגת העבודה לאחר ששימש יושב ראש ההסתדרות, בתקופה שבה נמתחה על ההסתדרות ביקורת ציבורית רבה, ואף לאחר שעמד בראש מפלגת "עם אחד", שבשיא כוחה מנתה שלושה מנדטים בלבד. נוסף על כל אלו, פרץ, חבר ה"שמינייה" לשעבר, נחשב ל"יונה" ברמה המדינית-ביטחונית.

אולם, פרץ הומצא מחדש בתור "כוכב" סוציאל-דמוקרטי. סדר היום הכלכלי-חברתי שהציע שוחח לא רק עם חרדותיו הכלכליות של המעמד הבינוני והנמוך בישראל, שהתגברו בתקופת היותו של נתניהו שר אוצר. אלא, הרטוריקה הסוציאל-דמוקרטית שהשמיע שוחחה אף עם עברה של המפלגה, והלמה את טעמים, את רגישותם ואת זיקותיהם האידאולוגיות של ותיקה מבני דור המייסדים, כגון לובה אליאב, יצחק בן-אהרן, נתן טל, יושב ראש התק"ם

לשעבר, עוזי ברעם, חגי מרום ואברום בורג. לצידו של פרץ אף התגייסו לא מעט מחבריה של האליטה החברתית, שביקשה מפלגת העבודה לייצג: אקדמאים, אנשי רוח, אומנים וגם אנשי עסקים בכירים, כבני גאון, אבי שקד, "המיליונר הסוציאליסט". המנגנון ההסתדרותי, שהיה קודם בשליטת "עם אחד", התגייס אף הוא לבחירתו וגם דמויות פופולריות, שהובילו בשעתו את קואליציית הארגונים החברתיים, שהתגבשה סביב המחאה על גזירותיו הכלכליות של נתניהו ב־2003 כיובל אלבשן ותמי מולד חיו. נוסף על כל אלו, גויסו למפלגת העבודה קהלים חדשים לשם בחירתו. אלו הגיעו בין השאר מן הפריפריה החברתית של מדינת ישראל, וכללו מצביעים שהצביעו בעבר למפלגות הימין.⁵⁸

מייד לאחר ניצחוננו הלא צפוי (ב־9/11/05) הוביל פרץ את מפלגת העבודה לפרוש מן הקואליציה. ב־21/11/05 הודיע שרון על הקמת קדימה לאור התנגדות מרכז הליכוד לאשר את רשימת השרים שהציע על רקע ההינתקות, וב־30/11/05 הודיע שמעון פרס על פרישתו ממפלגת העבודה לטובת מפלגת קדימה. עם עזיבתו של פרס, "זקן השבט", לקדימה נראה היה שלא רק המשבר האידאולוגי איים על המפלגה, אלא אוים גם מעמדה "כבית" לזהות הקולקטיבית של האחוס"ל. שמעון פרס סימל את זהותה הקולקטיבית האליטיסטית של מפלגת העבודה, את עומקה ההיסטורי ואת קשריה לעברה המפואר, למפא"י ולאחדות העבודה, ל"מפלגה שהקימה את מדינה". עזיבתו לקדימה גררה עזיבה של עוד פוליטיקאים ומתפקדים ממפלגת העבודה לקדימה. והוא הותיר את המפלגה עם ראש, שייצג בעבור לא מעט מתומכיה הוותיקים את ישראל האחרת. עם זאת, רוח ההתחדשות האידאולוגית, שהביא עימו פרץ, הייתה בבחינת אוויר לנשימה למפלגה, בייחוד נוכח האיום האלקטורלי שהציבה מולה קדימה. היא הדגישה את ייחודה האידאולוגי, פתחה אותה לקהלים חדשים, ואפשרה לה להציג עצמה אלטרנטיבה פוליטית ממשית. בהתחשב במשבר הזהות, שבו הייתה נתונה המפלגה, ועל אחת כמה וכמה לאור "המפץ" של הקמת קדימה, אפשר לומר שלא בכדי הציגו פרץ ותומכיו את הצלחתם לשמור על כוחה האלקטורלי של המפלגה ולזכות ב־19 מנדטים בבחירות 2006 הישג אלקטורלי.

לסיכום, היחידה הדורית שהובילה את מפלגת העבודה בתקופה שבה עוסק מחקר, ועיצבה אותה בדמותה, הייתה אותה יחידה דורית שהנהיגה את המפלגה לאחר רצח רבין, וליתר דיוק החל מן הפריימריז של 1996. יחידה דורית זו השתייכה לאותו דור המכונה בספרות המחקר דור המדינה. אומנם דור המדינה ירש מקודמו (דור הצברים) הן את הזיקה לממלכתיות הן את

הנטייה לפרגמטיזם, אולם לא כמו דור הצברים, הוא היה דור אינדיבידואליסט, הישגי, שכוונו פניו החוצה, וזהותו הפוליטית הייתה חצויה, והעיבה על ביטחונה בצדקת דרכו. האטרקטיביות של המנהיגות הפוליטית, שהעמידו בני דור זה, הייתה הרבה פחות נוצצת מזו של הדורות הקודמים לו – דור המייסדים ודור הצבר המיתולוגי, ותחתיו החריף המשבר המנהיגותי, האידאולוגי והאלקטורלי, שידעה המפלגה לדורותיה.

אידאולוגיית הפרגמטיזם הממלכתי

אידאולוגיית הפרגמטיזם הממלכתי הייתה אידאולוגיה דומיננטית, אם כי לא מוצהרת, שעיצבה חלק ניכר מן השיח הפנים-מפלגתי במפלגת העבודה בתקופה שעוסקת בה מחקרי. החזיקו בה בעיקר דור ותיקי המפלגה וצמרתה. אידאולוגיה זו דיברה בשם האינטרס הלאומי הכללי, והציגה עצמה מחויבת קודם כול ולפני הכול כלפי המדינה, להבדיל ממחויבות לציבור בוחרים סקטוריאלי או ממחויבות לאידאות אוניברסליות ומופשטות. ברמה האופרטיבית הובילה אידאולוגיה זו למסקנה חוזרת ונשנית, שחייבה את ישיבת המפלגה בקואליציה. היא קידמה תרבות פוליטית על-מפלגתית וטכנוקרטיית, ועיצבה את התנהלותם של נציגי המפלגה כאנשי ביצוע או כ"שרים מקצועיים". בתת-פרק זה אבקש לפרוס את שרשרת הטעונונים הערכיים והמעשיים שעיצבה אידאולוגיית הפרגמטיזם הממלכתי באשר למצוי ולרצוי החברתי והפוליטי הן ביחסה למדינה, הן ביחסה למוסדות המפלגה והן ביחסה לתפקידם הציבורי של נבחרי המפלגה.

חשוב לציין שאף על פי שבאידאולוגיה זו החזיק בעיקר הדור הוותיק במפלגה, היו לה גם לא מעט תומכים צעירים. יתרה מזו, מאחר ששנים רבות קיבלה אידאולוגיה זו מעמד הגמוני, היא אומנם נמצאה במאבק תמידי, על אחת כמה וכמה בתקופה שעוסק בה מחקרי, על ייצובה,⁵⁹ אולם הגיונה לחלל וקיבל אחיזה בשיח הפנים-מפלגתי הכללי ובין השאר בטעונוניהם של מקצת מתנגדיה. טענתי היא אפוא שהמהלכים הפוליטיים שהובילה צמרת המפלגה והעומד בראשה אהוד ברק ברוב התקופה שמחקרי עוסק בה וגם אחריה, ובכלל זה מהלך הפרישה של סיעת עצמאות ממפלגת העבודה בינואר 2011, הם בין השאר פועל יוצא של אידאולוגיה זו. הפרשנות הרווחת למהלכים הפוליטיים

59 כמו שאפשר ללמוד מגרמשי, טוען פילק, שלטון ההגמוניה נמצא תמיד במאבק על ייצובו (ראו פילק, 2004).